

Лекції № 10-11 «Конституційні засади становлення та розвитку демократії в Україні»

Демократія є основою державного устрою України. В чинній редакції Конституції України закладені загальні основи для розвитку прямої демократії в нашій державі. В ст. 1 та ст. 5 Конституції закріплено, що народ України здійснює первісну та верховну владу в країні, є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі. Це визначає право народу на здійснення влади як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування.

Серед форм безпосередньої демократії, крім виборів представницьких органів, в Конституції України передбачено участь у всеукраїнському та місцевому референдумах, а також право громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Зазначені конституційні норми цілком відповідають вимогам ст. 21 Загальної декларації прав людини, яка проголошує право кожного брати участь в управлінні своєю державою як безпосередньо, так і через вільно обраних представників. **Певною особливістю українського конституціоналізму є надання зверненням громадян високого правового статусу, що визначає їх як важливий інструмент функціонування демократичного суспільства, а також підвищує обов'язки органів державної влади та місцевого самоврядування перед громадянами.**

Конституції України також закріплює право громадян мирно збиратися та проводити мітинги і демонстрації. Така форма безпосередньої участі передбачає обговорення під час громадських зборів важливих суспільно-політичних проблем в різних сферах, а також питань, пов'язаних із виборами, законодавчими актами та окремими державними рішеннями.

В Україні проводяться відносно вільні від маніпуляції вибори, що мають змагальний характер і виконують роль механізму передачі владних повноважень. При цьому опозиція має можливість вільно критикувати владу.

Разом з тим, нинішня політична ситуація в нашій країні яскраво демонструє хиткість і вразливість молодого демократії, а іноді, беззахисність перед викликами тоталітаризму і авторитаризму.

Зокрема, розвиток демократії в Україні гальмують такі **основні проблеми**:

- посилення протистояння владних інститутів і конфліктність у політичній системі держави;
- відособленість органів державної влади та їх посадових осіб від виборців, наслідком чого є суттєва відірваність від нагальних потреб державного та суспільного розвитку;
- руйнування традиційного типу комунікації між виборцями та обраними до Верховної Ради України і місцевих рад депутатами;
- відхід політичних партій, представники яких посіли місця в органах державної влади, від положень передвиборчих програм;
- непрозорість процесів підготовки та ухвалення рішень виборними органами державної влади;
- ухвалення законів, підзаконних, а також локальних нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано ускладнюють чи скасовують процедури, спрямовані на максимальне залучення громадян до процесів прийняття рішень;
- фактична відсутність механізмів політичної відповідальності депутатів рад різного рівня перед своїми виборцями;
- стрімке зниження довіри до органів представницької влади та суспільна апатія.

Основними причинами цих тенденцій є:

а) відсутність сучасної державної еліти, представники якої мали б спільне бачення національних інтересів України, а також основоположних принципів, основних завдань та перспектив її політичного розвитку;

б) низький рівень демократичної політичної культури та громадянської свідомості населення;

в) недостатність і суперечливість окремих положень Конституції України та інших чинних державних нормативно-правових актів;

г) нерозвиненість механізмів доступу громадян до процесів підготовки та прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, а також громадського контролю за їх виконанням;

д) невідповідна вимогам сьогодення система державного управління та місцевого самоврядування;

е) відсутність дієвої судової влади в державі, що не дає можливості громадянам якісно та оперативно відстоювати свої права в органах правосуддя;

ж) відсутність ефективних соціально-економічних реформ.

Сучасний етап демократичних трансформацій в Україні потребує посилення механізмів безпосередньої участі громадян у суспільно-політичних процесах, оскільки неефективність основних інститутів політичної системи великою мірою обумовлена саме недостатністю громадського контролю за їх діяльністю у міжвиборчій період та обмеженням політичної участі громадян лише електоральними процесами. Подальший розвиток форм прямої демократії в Україні обумовлює, перш за все, необхідність удосконалення конституційних засад реалізації механізмів безпосередньої участі громадян в управлінні державними справами.

Таке завдання повністю відповідає основним засадам демократичного державного устрою, який, зокрема, передбачає здійснення влади народу як через обрання представницьких органів, так і його безпосередню участь. Представницька та безпосередня участь є різними формами демократії і взаємодоповнюють одна одну у процесі забезпечення ефективного розвитку

політичної системи. Зокрема, здійснення механізмів прямої демократії сприяє:

- реалізації принципу народного суверенітету, який є ключовим у побудові демократичної держави;
- підвищенню громадської участі у прийнятті важливих суспільно-політичних рішень, контролю за їх виконанням;
- легітимізації влади в цілому, державного устрою, діяльності окремих органів державної влади та місцевого самоврядування, а також певних суспільно-політичних рішень;
- забезпеченню постійного зв'язку між владою та суспільством;
- створенню ефективних важелів впливу громадян на політику у міжвиборчій період.

Важливим є також поширення у різних суспільних колах запиту на наявність демократичних процедур з метою впливу на політичні партії та їх лідерів, на органи представницької та виконавчої влади задля налагодження рівноправного та взаємовигідного діалогу між владою та суспільством. Така стратегія зі зміцнення системи суспільних зв'язків дозволить кожній громадській інституції посилити власну спроможність у відстоюванні інтересів відповідної соціальної групи.

Особливе місце у процесі поширення у суспільстві запиту на демократію покликані посісти **засоби масової інформації**. Вони повинні взяти на себе місію чесного і не заангажованого партнера громадських структур. ЗМІ, як ніхто інший, мають вплив на суспільну свідомість, тому мусять бути гідними партнерами суспільства. Демократичність влади є запорукою їх власного незалежного існування.

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і в звертанні Верховної Ради України “До парламентів і народів світу” 5 грудня 1991р. підкреслювалося, що в сім'ю цивілізованих країн бажає ввійти нова, демократична, правова держава, що ставить своєю метою, зокрема, реально забезпечити права, свободи людини і громадянина й забор'язується

строго дотримуватись загально визнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних стандартів в області прав і свобод людини.

Прийняття 9 листопада 1995 р. України в члени Ради Європи істотно вплинуло на подальший розвиток прав і свобод людини і громадянина. Україна приєдналася до великої кількості багатобічних європейських конвенцій в області прав і свобод людини і взяла на себе конкретні забор'язання щодо імплементації їхніх норм у національне законодавство.

Конституція України 1996 р. є у визначеній мірі зразком сучасного конституціоналізму в питаннях прав і свобод людини і громадянина. Людина, її життя, честь і достоїнство, недоторканність і безпека визнані в Конституції (ст. 3) найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і їхньої гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Ствердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Виходячи з цієї концепції, у діючій Конституції України правам, свободам і обов'язкам людини і громадянина присвячений спеціальний розділ. Цей розділ є одним з найважливіших у Конституції і містить біля третини її змісту.

Конституція України включила всі основні положення міжнародно-правових актів про права людини і перш за все Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про цивільні і політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, що є одним з найбільш значних досягнень людства ХХ в. у гуманітарній сфері, сьогоденням “людським виміром”, мірою людського достоїнства.

Новий Основний Закон України значно розширив коло конституційних прав і свобод, передбачивши ряд нових прав і свобод, і істотно збагатив їх за змістом. У ньому вперше передбачені такі важливі права і свободи, як право на життя (ст. 27), на інформацію (ст. 34), право приватної власності (ст. 41), на підприємницьку діяльність (ст. 42), на страйк (ст. 44), на достатній життєвий рівень (ст. 48), на свободу пересування, на вільний вибір місця

проживання, право вільно залишати територію України і повертатися в Україну (ст. 33) і т.п.

Конституція всебічно гарантує права і свободи, передбачає механізм їх забезпечення і захисту. Про це свідчить насамперед система конституційних нормативно-правових гарантій прав і свобод, зокрема, юридичній відповідальності за порушення прав і свобод, невід'ємності і непорушності прав і свобод, їхньої невичерпності, недопустимості скасування, звуження змісту й обсягу існуючих прав і свобод.

Одним з найбільших досягнень у гарантуванні прав і свобод є передбачена Конституцією система організаційно-правових гарантій, з яких особливо важлива роль відведена Президенту України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади й органам місцевого самоуправління, судам, прокуратурі й Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини.

Поряд з національними гарантіями Конституція передбачила можливість використання і міжнародно-правових гарантій. Згідно ст. 55 Конституції України кожний має право після вичерпання всіх національних засобів правового захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові установи чи у відповідні органи міжнародних організацій, членом учасницею яких є Україна.

Додатковою гарантією захисту прав і свобод людини є також міжнародні механізми захисту прав, до яких приєдналася Україна. Важливим кроком у цьому напрямку стала ратифікація 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. Відтепер громадяни України одержали можливість звертатися за захистом своїх порушених прав у Європейський суд по правах людини. Крім того, приєднавши в 1990 р. до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про цивільні і політичні права 1966 р., Україна також визнала і компетенцію Комітету ООН по правах людини щодо розгляду індивідуальних скарг громадян України на порушення їхніх прав і свобод, гарантованих цим пактом.

Конституція України юридично ліквідувала всі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини і громадянина, проголосивши, що норми Конституції України є нормами прямої дії і що звертання в суд для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Особливістю Конституції України є те, що нею передбачені створення і закріплення діючого механізму захисту прав і свобод людини. Це стосується насамперед організації і здійснення державної влади на принципах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (ст. 6). Саме на судову владу покладається функція захисту конституційних прав і свобод. Згідно з діючою Конституцією каральна функція суду поступається місцем функції правозахисній, праворегулюючій. Відповідно до Перехідних положень Конституції України і Закону України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини” від 17 липня 1997 р. рішення про видачу санкції на арешт, утримання під вартою і затримкою осіб, підозрюваних у здійсненні злочину, а також щодо проведення огляду й обшуку житла чи іншої власності осіб з 28 червня 2001 р. будуть прийматися винятково судами України.

Важливою ланкою в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина виступає Конституційний Суд України, який здійснює судовий конституційний контроль і захист основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства права і прямої дії Конституції на всій території України.

Здійснюючи конституційний контроль, Конституційний Суд України дуже впливає на діяльність органів державної влади в сфері дотримання і захисту прав людини і громадянина, насамперед у сфері нормотворчості (законодавства), приймаючи рішення про невідповідність тих чи інших правових актів чи їхніх окремих положень Конституції, даючи тлумачення конституційних норм при розгляді конкретних справ і здійснюючи офіційне

тлумачення Конституції і законів України, що стає обов'язковим для всіх суб'єктів права.

Історія не любить експериментів, надто дорого вони коштують народів. Тому країна, яка пережила трагедію одного великого соціального експерименту, вкрай обережно, нерішуче йде на новий, хоча він і обіцяє в перспективі блага сучасної демократичної цивілізації. Тому нині так важко й непослідовно йдуть процеси розбудови держави на демократичних засадах, формування демократичної свідомості суспільства та особистості. У цьому полягає одна з головних ознак становлення демократії в Україні.

Історія засвідчує, що демократичні рухи можуть породжувати диктатури або сприяти їм. Тому найглибшою помилкою демократичних сил України є те, що вони розуміють власну демократію як найвищу мету соціального та національного відродження. Це означає, що оволодіння владою може стати головним орієнтиром демократичного процесу. В результаті матимемо владу для влади, що підмінятиме всі інші цінності. До речі, коли демократію вважають метою, то в боротьбі за неї можуть бути застосовані — й так було в історії не один раз — засоби, дуже далекі від демократичних.

Відомо, що голодних і бідних значно більше приваблюють слова тих, хто обіцяє їх нагодувати, ніж риторика про демократію. Тому вони не проти "продати" свої демократичні права навіть тоталітарним режимам, якщо ті обіцяють їжу та національну злагоду. Одним із прямих наслідків бідності є руйнація демократії. Так, у 60-х роках пробіски надії на встановлення демократії з'явилися в Африці. Але спроба ліквідувати колоніалізм і залишки феодалізму й замінити їх правлінням більшості завершилась тим, що вже в 70-80-х роках континент зробив різкий поворот, і демократія поступилася місцем мілітаризмові, а свобода — диктатові племінних інтересів. У Латинській Америці в 60-х також з'явилася надія на ліквідацію мілітаристських хунт, але в багатьох випадках експерименти з демократією

закінчувались трагічно. І бідність, звичайно, тут відіграла не останню роль. Злидні — це каталізатор для могильників демократії.

Тому нині, коли більшість населення нашого суспільства також опинилася на межі бідності та злиднів, украй необхідно знайти шляхи збереження демократичного вибору й засоби протистояння диктатурі. Становище ускладнюється тим, що наша власна історія не дуже багата демократичними традиціями, а історичний досвід показує: коли в країні, де не було тривалого розвитку елементів особистих свобод і правової держави, намагаються створити механізм, який відразу ж зміг би забезпечити участь народу в управлінні, то це, як правило, призводить до деспотизму.

Головною передумовою руху до демократичної держави є розширення економічної свободи, що, в свою чергу, передбачає зміни не тільки інститутів суспільства, а й усієї системи цінностей і психології людей, а це надто тривалий і важкий процес.

Щоб демократія стала в суспільстві реально діючою системою влади, важливо, щоб люди не тільки розуміли сутність її головних принципів, а й були згодні жити згідно з цими принципами — самостійно, з усією повнотою відповідальності, без постійної опіки всесильної влади. Далеко не завжди такий спосіб життя створює людині емоційний комфорт. За право вибору доводиться розплачуватися відповідальністю, за рівність можливостей — критичним поцінуванням своїх здібностей, за свободу — невизначеністю. Таку високу ціну не завжди можуть сплачувати навіть ті люди, які живуть у стабільних суспільствах із багатими демократичними традиціями. А в умовах нестабільності й хаосу, коли на очах руйнується звичний спосіб життя, навряд чи можна сподіватися на громадську згоду щодо дальшого просування до демократії.

Сама ідея демократії починає сприйматися людьми як надто далека від того суспільства, в якому доводиться вирішувати загальні проблеми. Демократія у нас не змогла стати реальністю, а залишилася на рівні "модної" ідеї. Як тут не згадати попередження Конфуція про те, що "коли слова

втрачають свої значення, то народ втрачає свободу". Відбувається розкол масової свідомості, в якій жодна з альтернатив не дістає безперечної підтримки. До того ж майбутнє політичне обличчя України розглядається політичними партіями по-різному й досить часто декларативно.

Крім того, для динамічного розвитку демократичних процесів мусить бути певна політична дисципліна народу й достатня політична культура, досягти яких не можна за такий короткий проміжок часу.

Як переконує досвід багатьох країн Заходу, рух до демократії можливий тільки шляхом обмеження влади, а рушійною силою й принциповим носієм цього обмеження завжди був середній клас, який формується в результаті фундаментальних соціально-політичних та економічних перетворень. Важлива роль у цьому процесі належить малим підприємствам, кооперативам, біржам та ін. Тільки шляхом заохочення, а не заборонами, не обмеженнями чи надмірними податками формується цей клас. У нас іще тільки з'являються паростки цього соціального явища, а тому необхідно, щоб нинішні структури влади всіляко сприяли його розвитку. До того ж процес збагачення деяких груп населення йде за рахунок спекуляції, хабарництва та мафіозних структур.

Неодмінною передумовою демократизації суспільства є встановлення контролю суспільства над політикою, бо там, де народ не контролює уряд, там уряд контролює народ, не даючи йому розвиватися. Незважаючи на всі попередні невдалі спроби реорганізації виконавчих структур, уряд має досить сил і засобів для того, щоб виконувати саме цю, контролюючу функцію.

Динамічний розвиток демократичних перетворень ускладнюється ще й тим, що держава із складною етнічною структурою населення багато сил і часу повинна приділяти вирішенню проблем, пов'язаних із підтримкою законності та порядку, забезпеченню умов для задоволення етнічних і культурних потреб меншостей, а зрештою, й територіальної цілісності.

Загрозливим для демократичних перебудов є й те критичне економічне становище, в якому опинилася Україна. Адже в більшості подібних випадків, як відомо з історії, вихід із нього один — деспотія, а трагічний досвід російської держави (імперія, союз) доводить, що її реформатори завжди зазнавали поразки, а консерватори святкували перемогу. В її історії химерно поєднувалися прагнення до реформ (налічується близько 20 таких спроб) і неспроможність їх реалізувати сповна. Інакше й не могло бути, бо, як правило, щось нове впроваджувалося за збереження старих структур влади. Не випадково колишній Союз був єдиною країною в Європі, де всі без винятку реформи, спрямовані на введення демократичних новацій, провалилися, а своєрідним результатом таких спроб було виникнення й посилення тоталітарної держави.

Тому висновки одного з відомих дослідників тоталітаризму Ф. Хайека про те, що фундаментом усіх свобод особистості є економічна свобода і якщо її знищити, то руйнується вся цивілізація, що встановлення тоталітаризму є невідворотним результатом перенесення на сучасне суспільство принципів, за якими живуть автономні організації, а прикмети тоталітарних режимів впливають із прагнення перебудувати життя суспільства згідно з певною, наперед заданою метою, звучать сьогодні як застереження для деяких політичних партій, їх лідерів і громадян. Більше того, сьогодні на високому державному рівні чуємо твердження про те, що в Україні вже існує демократичний режим. Але, як відомо, чистих демократій не буває. Багато провідних політологів Заходу (Альфред Стефан, Хуан Лінц та ін.) схиляються до такої ієрархії політичних режимів: 1) демократія; 2) авторитаризм; 3) тоталітаризм; 4) посттоталітаризм; 5) султанічний режим.

Виходячи з цього, надзвичайно важко визначитися з тим політичним режимом, у якому ми живемо, і саме це впливає на правильність вибору стратегії перетворень. Аналіз ознак політичних режимів дає підставу говорити про те, що ми перебуваємо на посттоталітарному етапі розвитку, який припускає існування деяких демократичних принципів, і відкритий

шлях для демократичних нововведень. А це вимагає вироблення такої стратегії переходу до демократії, яка б враховувала ці особливості.

Є ще одна небезпека для демократизації суспільства, про яку сьогодні майже ніхто не говорить. Ще М. Драгоманов підкреслював, що багато політиків, які починали свою кар'єру з радикального напрямку й навіть барикад, ставали зрештою деспотами під виглядом рятування "єдності держави", яка була необхідна (з їхньої точки зору) для забезпечення "свободи й прогресу" від замахів "сепаратизму". Це звучить особливо актуально сьогодні, коли на політичній арені з'явилося багато "рятівників Вітчизни".

Та хоч б з якими труднощами не довелось стикатись у розвитку демократії, розбудова незалежної демократичної України — цілком реальний процес. В історії людства є чимало подібних прикладів. Згадаймо кризу в Німеччині в повоєнний період, становище Японії та Південної Кореї 1945-1950 р.. До того ж сучасна світова цивілізація, яка на рубежі третього тисячоліття досягла колосальних успіхів у всіх сферах суспільного життя, не допустить утворення на території України держави, яка б суперечила природі людини й загрожувала світові. Це по-перше.

По-друге, реформи, хоч і мали непослідовний характер, відіграли свою позитивну роль. Головне їх досягнення полягає в тому, що більшість людей усвідомила необхідність якнайшвидшого звільнення від того становища, в якому так довго довелося жити. Зрештою, й ліквідація паралельних структур влади унеможливорює повернення найближчим часом до колишнього стану.

По-третє, у зачатковій формі перебуває громадянське суспільство. Незважаючи на існування великої кількості громадських організацій, останні не відіграють належної їм ролі, а саме — не справляють вплив на процес прийняття рішень державними структурами. Крім того, вони не об'єднують широкі верстви населення, а створюються, як правило, вузьким колом осіб.

Значна кількість українських політичних партій являє собою скоріше політичні клуби, ніж політичні партії у традиційному розумінні. Більшість

цих партій не мають міцної соціальної бази. Внутрішнє керівництво партіями здійснюється за авторитарними принципами.

По-четверте, демократичний шлях розвитку — природний історичний процес і всі спроби відкинути його приречені.

Формуванні державності України важливі, по-перше, демократичність і відкритість законодавчого процесу, повнота нормотворчих функцій, надійність фінансової і матеріальної бази, щорічні звіти про діяльність виконавчо-розпорядчих органів, суспільний контроль в межах закону за діяльністю виконавчої влади; по-друге, незалежність суду і прокуратури, підвищення їх статусу в суспільстві, вдосконалення процесуального законодавства, точне дотримання презумпції невинності, норм правосуддя і права на захист; дієвість виправно-трудової системи; відміна актів необґрунтованого позбавлення громадянства; по-третє, створення динамічного, сучасного державного апарату, що формується на конкурсній основі, підконтрольність його в межах закону представницьким органам і громадськості.

В процесі формування суверенної демократичної держави, що розгорнувся в Україні - найважливіший принцип - верховенство закону має таку базу, як розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову. Прерогативою прийняття законів володіє тільки Верховна Рада. Вже прийнятий ряд законодавчих актів, що обмежують функції Кабінету Міністрів, Президента, регламент діяльності Верховної Ради та ін. В суспільстві діють норми загальнолюдської моралі і моральних заповідей, що віддають пріоритет добру, соціальній справедливості, співчуттю, милосердю, благодійності. В процесі демократизації і законотворчості переборюються і штучні бар'єри між людьми різноманітних світоглядних позицій, переконань, поглядів. Кожний прагне краще зрозуміти один одного, захищає все те, що їх об'єднує. Розвиваються політичний плюралізм, змагальність різноманітних ідейних течій, новизни ідей.

Окрім структурних змін у вищому органі влади, тривають зміни в процедурі прийняття законів. Процедура розробки і вироблення законів стала більш тривалою: спочатку закон готується в постійних комісіях, потім відбувається подвійне і потрійне читання законопроекту на сесії Верховної Ради, всебічно обговорюються всі різноманітні думки і пропозиції!»! внесені в процесі обговорення законопроекту та ін. Важливу роль у процесі розробки, прийняття і реалізації закону має широка гласність.

У процесі формування державності України повніше забезпечуються системні залежності між Конституцією і законами різних видів, не припускаючи їх неузгодженості на основі оцінок перспектив розвитку економічної, політичної і соціальної сфер, техніки, стану навколишнього середовища, міжнародних відносин та ін. Завчасно готуються в комітетах і комісіях, наукових установах концепції законів, що містили б оптимальні варіанти рішення на основі їх зіставлення, розрахунку наслідків законів, що реалізуються та ін. Слабкість і неузгодженість концепцій законів про власність, про землю, про приватизацію, про економічну реформу та ін. вже призвели до гострих суперечностей. Сучасне суспільство хитається від порушень законності, що тягнуть за собою найтяжчі економічні, політичні і інші наслідки. В чому ж причина. По-перше, диктату недалекому минулому адміністративних актів, що призвичаювали громадян до слухняності, до покірного виконавства. В процесі демократизації в масовій свідомості і поведінці людей ейфорія законотворчества не привела, на жаль, до перелому в співвідношенні правомірної і неправомірної поведінки. По-друге, виникли конституційні конфлікти і курс на розширення самостійності. В обстановці «краху» законності юридичних і фізичних сил створює нову ілюзію вседозволеності.

Одним з важливих принципів, що висловлюють моральні джерела у відносинах між державою як носієм політичної влади і громадянином як учасником її здійснення є взаємна відповідальність держави перед громадянином і громадянина перед державою. Приймаючи на себе шляхом

видання законів конкретні зобов'язання перед громадянами, всіма людьми суспільства, суспільними організаціями і об'єднаннями, іншими державами і всім світовим співтовариством, держава визначає і правові заходи відповідальності своїх офіційних представників за дії, що здійснюються від імені держави і її органів. Зв'язаність законом самої держави і її органів полягає в тому, що держава, яка видавала закон, не має права сама ж його порушити. Принцип взаємної відповідальності держави перед громадянином і громадянина перед державою протистояти будь-яким формам свавілля, необґрунтованості і вседозволеності. Держава, беручи більшу відповідальність перед громадянами, має право очікувати від них високої свідомості виконання громадянського обов'язку. Держава має ефективні форми контролю і нагляду за здійсненням законів та інших нормативно-юридичних актів. В Україні склалися різноманітні форми контролю: суд, прокурорський нагляд, арбітраж та ін. Правосуддя - сфера державної діяльності і суспільного життя, де ідеї правової держави знаходять найбільш яскраве відображення. Багато законів стають життям завдяки суду, випробовуються судовою практикою. Суд одержує можливість оцінити закон з точки зору ідеалів держави і сприяє законодавцю в його вдосконаленні, виходячи з загальнолюдських уявлень про добро, справедливість, мораль та ін. Суди підпорядковані тільки закону. Держава не може переступати через принципи і норми, покликані обмежити її владу над людиною і суспільством. Суд зв'язаний правовими рекомендаціями у власній діяльності. Але не менш важливо, що суд забезпечує правовий зв'язок багатьох інших державних органів, зобов'язаних піклуватися про права громадян.

Одна з важливих сфер в діяльності держави - контроль над державним управлінням, особливо в умовах конфлікту між державою і особою. Сюди належить, мабуть, і процесуальний контроль суду за законністю в діяльності органів дізнання, досудового слідства і прокуратури та ін. Століттями закріплювалося у свідомості народу уявлення про суд як репресивний орган, покликаний застосовувати санкції, карати. Образ суду - політичного, суду -

ката і тепер живе в свідомості людей. Між тим, в сучасних умовах суду відводиться зовсім інша роль: суд здійснює соціальний контроль за законністю засобів боротьби зі злочинністю, захисту громадян від свавілля і беззаконня. Найбільш демократична модель суду присяжних: колегія засідателів у відсутність судді вирішує основне питання кримінальної справи - чи винуватий підсудний. Завдяки суверенна воля народу знаходить відображення в юрисдикційній діяльності суду: громадяни самі здійснюють правосуддя. Здійснюючи реформу держави, прийняте рішення про вступ судового контролю за законністю санкцій на арешт, за продовження прокуратурою термінів утримання обвинувачених під вартою, про розширення функції адвокатури та ін.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку можна констатувати наявність деяких елементів демократії в Україні, наприклад: розподіл влад, багатопартійність, вибори на альтернативній основі, можливість відкрито критикувати владу, наявність недержавних засобів масової інформації, плюралізм думок щодо питань державного будівництва, наявність опозиційних політичних сил. Така ситуація багато в чому пояснюється тим, що своєчасно не була розроблена послідовність і стратегія проведення політичних і економічних реформ; не були належним чином проаналізовані закономірності перехідного періоду; а головне – не була запропонована та модель демократії, яка б відповідала потребам українського суспільства.